

FAGFELLEVDERT

Spor av haugiansk feminisme

I Hans Nielsen Huges brev og skrifter finner vi spor etter hans kvinnesyn og den første mobiliseringen av kvinner i de haugianske miljøene i perioden 1796–1824. Kildematerialet vitner om kvinner med stor radius og bred anerkjennelse både som ledere og lekpredikanter. Når stemmerettsjubileet 2013 nå skal oppsummeres kan den haugianske feminismen bidra til sterkere dybdesyn og nye dimensjoner, og sette begivenhetene inn i en lengre tidshorison. De haugianske kvinnenes frihet var ikke et mål i seg selv, men en konsekvens av Huges likeverdstanke og hans måte å praktisere den på. I møte med åndelige behov og materiell fattigdom var det underordnet om hjelpen kom fra en mann eller en kvinne.

AV LINDA
HELEN
HAUKLAND

STEMMERETTSJUBILEET 2013 bar preg av en elitistisk slagside. Går vi tilbake til hva som skjedde i bondesamfunnet i overgangen mellom 1700- og 1800-tallet kan nye dimensjoner ved kvinners stemme i det offentlige rom

LINDA HELEN HAUKLAND (f.1971) Linda.Haukland@uin.no Haukland er stipendiat ved Universitetet i Nordland. Haukland er historiker, forfatter, og har holdt en rekke foredrag om Hans Nielsen Hauge over hele landet. Haukland har nylig publisert artikkelen *Hans Nielsen Hauge: A Catalyst of Literacy in Norway* i *Scandinavian Journal of History*.

komme fram. Hilde Sandvik har tidligere drøftet kvinners politiske rettigheter og praksis før og etter 1814.¹ Hun poengterer at kvinners politiske innflytelse var sterkere i tiden før 1814 enn etterpå. En del av forklaringen på hvorfor kvinnene var så sterkt tilstede i tiden før, finner vi i den haugianske bevegelsen. I denne artikkelen skal jeg ta for meg Hans Nielsen Huges syn på kvinner og den haugianske bevegelses måte å praktisere dette på i sin første fase i årene 1796 til 1824. Stoffet er primært basert på kildestudier av Huges skrifter og brev.

Det har vært skrevet mye om Hauge, men ikke mye om hans tidlige kvinnelige etterfølgere. Allerede i 1904 etterlyste skribent og kvinnesaksforkjemper Thea Ebbel (1844–1919) en historisk framstilling av «den fremtredende [...] stilling, kvinderne i de haugianske kredse indtog, særlig under Huges levetid» som en kommentar til biskop Bangs beskrivelser av deres innsats som «misvækster» som var «forlængst fjernet».² Heggveit skildrer i verket «Den norske Kirke i det nittende Aarhundre» mange kvinner i det haugianske miljøet rundt 1800, og er å betrakte som en historisk førstehåndskilde. Han er imidlertid noe preget av sin samtids kvinnesyn og legger dermed løkk på deres innflytelse.³ Historiker Olaf Golf har i sine bøker «Den haugianske kvinnebevegelse» fra 1998 og «Vekkerrøst fra kvinner i Hans Nielsen Huges fotspor» fra 2006 skildret deres geografiske og sosiale tilhørighet og hvilken plass de hadde i det haugianske fellesskapet: Disse kvinnene ble rekruttert fra bondesamfunnet i sin ungdom, de fleste fra Vest- og Sørlandet, og var «kommet betydelig lenger i utvikling av skriveferdighet enn det som var vanlig blant kvinner flest».⁴ Utover dette har vi noen få artikler om emnet.⁵ Mitt bidrag er et forsøk på å skissere en tidlig haugiansk feminisme hvor Huges kvinnesyn og haugianernes måte å praktisere det på fram til hans død, forklarer *hvorfor* haugebevegelsen «utløste latente ressurser hos kvinnene».⁶ Den haugianske praksis i vekkelsens tidlige fase kjennetegnes av en relasjonell feminisme, hvor likeverd hevdes på grunnlag av kjønnsforskjell.⁷ Denne praksisen la grunnlaget for den senere misjonsfeminismen.⁸ De haugianske kvinnene dukker også opp i lokalhistorisk litteratur, og er sterkt tilstede i samlingen av Hauge- og haugianerbrev som Ingolf Kvamen har redigert.⁸

Hauges kvinnesyn

Hans Nielsen Hauge (1771 – 1824), bondesønn fra Tune i Østfold, fikk ved 25 års alder en kallsopplevelse som gjorde ham til lekpredikant, forfatter og entreprenør. Hans 33 skrifter fikk et opplag på rundt 200 000 eksemplarer, et omfang som tilsvarte en bok for hver fjerde eller femte nordmann.¹⁰ Hauge og hans venner reiste over hele landet for å spre sitt vekkellesbudskap samtidig som de startet bedrifter og etablerte seg på større gårder. Når de reiste rundt, brøt det med konventikkelplakaten og løsgjengerloven, og både deres økonomiske virksomhet og samlingene i hjemmene utfordret tradisjonell arbeidsdeling. Hans påvirkning på norsk historie er ubestridt men underkommunisert, og bærer preg av deskriptive framstillinger som ikke forklarer *hvorfor* den haugianske vekkelles fikk slik påvirkningskraft. I mine studier har jeg funnet to forklarende hovedspor; Hauges kvinne-mobilisering og hans bidrag til å bemyndige allmuen gjennom å fremme deres lese- og skriveferdigheter.¹¹

I skriftene kommer det fram, at for Hauge var kallet til å forkynne evangeliet noe som var overordnet skillet mellom mann og kvinne. Han var tydelig på at han så på kvinnen som likeverdig og som en aktiv medvandrer. I et brev til professor Stenersen ved Universitetet i Christiania like før sin død i 1824, erkjente han at spørsmålet rundt kvinnelige lekpredikanter hadde vært gjenstand for ettertanke, men at han fant bibelens ord om døtre som profeterer som en bekreftelse på at kvinner var like gode lekpredikanter som mennene.¹² I tillegg var Hauges forfatterskap et sterkt incitament til bøndene om å gripe pennen. Hauge skrev over tusen brev, og for mange haugianere var brevskrivningen inngangsporten til å lære å lese og skrive. Skoleforordningen av 1741 gav både jenter og gutter rett til leseopplæring, men en minoritet av folket kunne skrive ved århundreskiftet. Blant mottakerne av Hauges brev finner vi kvinner, og han har også hilsener til navngitte kvinner i brev som sendes til «venner» på ulike steder. Av 193 haugianerbrev i perioden 1796- 1804, er 28% skrevet til eller av kvinner. Det er bare to brev i denne perioden som skrives av en kvinne til en annen, noe som understreker hvor intergrerte disse kvinnene var i storfellesskapet. Den mest produktive brevskriveren blant kvinnene, er lederskikkelsen Anne Viste, som skrev «til venner».¹³ I tillegg skrev Hauge egne brev til kvinner og nevnte dem også ved navn i vennebrev; i et udatert brev til venner i Bergen

hilset Hauge til 17 navngitte menn og 13 kvinner, noe som illustrerer hvor sentrale kvinnene var i dette haugianske miljøet.¹⁴

Hauge var ikke spesielt opptatt av kategorien kjønn, men av et generelt likeverd for alle mennesker. Det var altså ikke kvinners rettigheter han fokuserte på da han sendte ut kvinner som lekpredikanter. For Hauge var det å få ut budskapet målet, hvem som målbar det var underordnet. Likeverdet var ikke knyttet til sosial stand, men til at alle mennesker mottok frelse på like vilkår.¹⁵ Når Hauge likevel nevner skillet mellom menn og kvinner i sine skrifter er det ofte som svar på spørsmål rundt temaet, eller som reaksjon på det han mener er en feilaktig kjønnsdelt arbeidsdeling.

Siden kristendommen ble innført, hadde kvinner som åndelige ledere vært forbeholdt lukkede rom som klostre og hjemmet, og sjeldent det offentlige. I hans prekenbok *Den Christelige Lære* fra 1799 imøtegår han Paulus' ord om at kvinnen skal tie i forsamlingen med at Paulus her adresserer et ordensproblem, og ikke gir et generelt forbud for kvinner å tale.¹⁶ Han minner flere ganger om profeten Joels ord om at både sønner og døtre skal profetere.¹⁷ I prekenboken fastslår han at:

[...]nu er en overvættes stor Naadegave overøst mange, af baade Mand- og Qvindekjøn, til at tale og forklare Guds Ord, som ikke haver været før, enten i at skrive, eller mundtlig udføre, saadanne Hemmeligheder[...]¹⁸

I kjølvannet av Hauge reiste det spesielt i perioden 1796–1824 kvinner, ofte unge og ugifte, som holdt oppbyggesler på gårdene. De samlet både menn og kvinner, lærte dem fra Bibelen, og stimulerte til både lesing og skrivning blant dem de møtte. Ut fra Hauges brev kan vi se at en av tre lekforkynnere i bevegelsen var kvinner i 1802, mens en av seks av dem Hauge utpekte som regionale ledere samme år var kvinner.¹⁹ Disse skulle ikke bare stå for det læremessige innenfor kretsen, men også forvalte midler og lede foretak. Disse kvinnene ble med andre ord både bedriftsledere og lekmannsprester. I sin utnevnelse av ledere kommer Hauges likeverdstanke sterkt fram. Han definerer en leder som den som «iager mest efter Ydmyghed og Kiærlighed, sig selv at forringe og hade, [...] enten de er unge eller gamle, rige eller fattige i verden, Quindekjøn eller Mandkjøn.»²⁰ Her ser vi at funksjon var viktigere enn alder, stand og kjønn.

Arbeidsdelingen mellom menn og kvinner fra nordisk middelalder hvor skillet gikk mellom det hjemlige og det offentlige var fremdeles sterkt tilstede.²¹ Denne praksisen gikk Hauge sterkt i rette med:

[...] den Uskiek findes paa endel Stæder, at det haaldes for Vanære om Qvindefolk arbæyder paa adskiligt, j sær Iordyrkning og Frogternes Tilberedning, som de efter vanen siger er kun Manspærsoners Gierning [...] Ligesaa er det med den staalte vedtagne Skiek og Foragt hos nogle af Mankjøen, der enten ike vil eller skiems ved at arbæyde [...] j det huuslige Liv [...]²²

I sitt hefte «Udøvelser af patriotiske betænkninger» fra 1804 refser Hauge mennene som i vintersesongen på grunn av sin stolthet «sover mer Tid væk en Naturen udfordrer eller driver den hen med Daavenhed, gaar til Naboer, udfinder Laster» istedenfor å hjelpe kvinnene med «at værke til Klæder[...]»²³ Selv strikket Hauge mye, også på sine lange vandringer.

Det var ikke bare dørstokken Hauge utfordret. Gjennom konventikler i hjemmene gjorde han også stuene til arenaer hvor kvinner kunne ta til ordet og både lese høyt, synge og forkynne i tillegg til å lede. Menn som kom til gards for å høre unge kvinner forkynne, brøt med både skrevne og uskrevne lover. I kirkehistoriske tekster kommer det fram at disse kvinnesamlinger var godt besøkte.²⁴

Eksempler på haugiansk feminisme

For å danne seg et oversiktsbilde over hvilken betydning og påvirkningskraft de haugianske kvinnene hadde, kreves det betydelig mer forskning. Grundigere studier ville også kunne forklare utviklingen etter Hauges død, da det har vært hevdet at «radikale kvinner vart erstatta av konservative karar» i lekmannsforkynnelsen.²⁵ Sogneprest i Vår Frues kirke i Trondheim, M. J. Wefring, er et eksempel på hvordan ulike syn på dette preget en og samme person. Selv kom han med i den haugianske vekkelsen etter å ha hørt Maren Underlie, en ung haugianerkvinne, forkynne; «Foredraget var ordnet og klart og særdeles gripende».²⁶ Wefring reiste senere rundt som 16-åring sammen med haugianerpredikanten Daniel Arnesen Mjelva og forkynnte fra Sunnfjord i sør til Trondheim i nord. Han skriver i sin reise-skildring at «i den tid var det almindeligt, at begavede kvinder med bøn og

taler tog aktivt del i oppbyggelsene [...]»²⁷ Wefring ble senere oppmuntret av haugianerne til å ta teologisk utdanning. Som prest betvilte han senere kvinnenenes rett til å forkynne.²⁸

Jeg vil i det følgende gi noen eksempler på disse kvinnene for å illustrere hvordan Hauges kvinnesyn ble praktisert. Eksempelene er ment å belyse sentrale trekk ved den tidlige haugianske feminismen.

En av Hauges lederskikkelser i vekkelens første år, var Sara Ousten (1777 – 1822) fra Vingelen i Tolga. Hun ble trolig mobilisert til bevegelsen i 1799.²⁹ Vennene spurte Hauge om hun kunne forkynne. Etter å ha bekreftet at hun var flittig og hadde kunnskap i Guds ord, svarte han; «Da kan I uhindret lade hende tale!»³⁰ I 1804 finner vi henne som leder for haugianerne på Vingelen, og dermed også som leder for en kobbergruve som Røros smelteverk tidligere hadde drevet.³¹ I 1804 blir hun av hytteskriver Irgens omtalt som «Priorinde, thi hun er meget øvet i offentlig tale».³² Tidligere hadde hun reist som lekpredikant sammen med Randi Pedersdotter Hevle (f. 1782) i flere år, og Randi har senere fortalt at de kom til en lensmannsgård i Sør-Trøndelag på en av sine vandringer og bad om husrom. Her ble de satt bak lås og slå, men etter to døgn med de to unge kvinnenenes sang og bønn var lensmannen så beveget at han slapp dem fri.³³

Sara hadde flere konfrontasjoner med øvrigheten. På Tynset avbrøt prost Andreas Fuglsang Dircks samlingen hun holdt på en gård etter gudstjenesten hans. Dircks slo Sara i ansiktet, kastet Hauges salmebok på ilden og refset forsamlingen for å samles lovstridig. Sara Ousten kan trekkes fram som et eksempel på hvordan mange av disse kvinnene håndterte motstanden fra det offentlige. Da prost Dircks skulle gå, spurte han om hun syntes han hadde gjort urett mot henne. Sara skal ha svart at prosten hadde gjort størst urett mot seg selv. Det var altså en ikke-konfronterende linje blant haugianerne samtidig som de fulgte sin overbevisning, ikke lot seg stille og i praksis trosset øvrigheten. Etter at Sara ble gift med Ole Thoresen Haugen i 1805, stod mannen for lesing av postillen og Sara for forkynnelsen. Deres hjem ble et senter for haugianerne i Nord-Østerdal. Hun hadde også som gift kvinne lederskapet blant haugianerne.

En annen markant kvinneskikkelse blant haugianerne var Karen Nielsdatter Hauge (1777–1850), Hauges yngre søster. Da Karen kom til gården

Prost Dircks slo
Sara i ansiktet

Vold i Vang og holdt oppbyggeser i 1799, ville prost Abraham Pihl ha Karen arrestert fordi lekmannen denne gangen var kvinne, og at hun samlet begge kjønn til husmøte.³⁴ Karen ble anholdt under en av disse samlingene, og fogden innberettet etterpå at dette skjedde etter «Herr Provstens ordre» og at Karen var «Udtaget blant en Sværm Mennesker på Gaarden Vold i Vangs Sogn.»³⁵ Hun ble dømt som «Omstreifer uden Pass» og for «Anstiftelse af utilladelige Religions Samlinger» og måtte reise hjem til Tune omgående.³⁶ I et brev til Hauge skriver hun om sitt ønske om å fortsette å reise rundt og forkynde, men at foreldrene fryktet for konsekvensene:

[...] ieg [...] haabet snart at kommet ud igien. Og dette vahr det eneste ieg vilde have dine Tanker om, om du synes at det ike skulde være til Anstøed og Needbrytelse i kierken, da mine Foreldre frygter for legemlig Fængsel.³⁷

I 1802 ble Karen utpekt som en av Hauges regionale ledere.³⁸ Hun giftet seg samme året med kjøpmannen Johan Nikolai Loose i Bergen, som var en av Hauges nærmeste medarbeidere.³⁹ Som enke giftet hun seg med kjøpmann Ericksen i Bergen og flyttet til Kristiania. Herfra reiste de til København og møtte Grundtvig «som interesserede sig meget for den begavede kvinde.»⁴⁰ Karen var også i Gøteborg og møtte den svenske dronningen i september 1814.⁴¹ Dronningen ble først oppmerksom på henne på en «Galantierebod» og kalte henne inn til «Cancelliet» for samtale. Angående unionen med Sverige skal Karen ha forklart dronningen at nordmannen var redd den svenske adel, og derfor ikke ville inngå i union. Da dronningen spurte Karen hvordan hun forholdt seg, sa hun like fram at hun mente det samme, selv om hun respekterte dronningen.⁴²

Et av «de mærkeligste kristelige vidner» blant haugianerne, var Kari Gudmundsdatter Romskogen (f. 1780) fra Romskogen.⁴³ Etter at hun mistet synet i barndommen ble hun kalt «blinde-Kari» og hun representerer dermed flere haugianske predikanter som fungerte på lik linje med de andre til tross for sine handikap.⁴⁴ Etter at Kari ble blind måtte hun livnære seg på å tigge på gårdene, til tross for at hun hadde vist svært sterke intellektuelle evner tidligere. Omkring 1800 kom hun til en gård hvor haugianerne hadde møte, og sluttet seg til bevegelsen. Hun startet så en reisevirksomhet i Smålenene hvor hun samlet folk til oppbyggelse på gårdene. Eldre haugianere

har fortalt at hun forkynte for både større og mindre forsamlinger fra Romskogen helt nordøst til Eidsvoll fram til omkring 1850.⁴⁵

De haugianske kvinnene omtales ofte som sterke og oppreiste. I Skjåk ble Anne Hyrve beskrevet som «ei gløggtenkt, åndsoverlegen og myndug kjer-ring [...] og såleis sett upp til med vyrdnad av alle i bygdi.»⁴⁶ Marte Ånstad blir av Heggtveit beskrevet som en kvinne med langt svakere evne enn sin mann, Ole Pedersen Ånstad, som var en av lederne blant haugianerne i Skjåk. Lokalhistorisk litteratur beskriver henne imidlertid annerledes; Marthe var en svært gjestfri kvinne som tok imot både «fyllefanter, sinnslidende og fintfolk» i hjemmet sitt.⁴⁷ De haugianske hjemmene fungerte ofte som gjestgiverier for omreisende lekpredikanter. Her tegnes det også et bilde av dem som omsorgssenter for spesielt trengende. Både Anne og Marthe var «hugutre for heile bygdi,» ifølge Årbok for Dølaringen.⁴⁸

I 1834 kom sogneprest Wefring første gang på besøk til Jens og Elisabeth Johnsgård i Øyer. Han beskrev møtet slik:

Her støtte jeg igjen på en av disse elskverdige og av hjertets side så merkverdig utviklede kvinner av hvilke der den tid var så mange i Hauges samfund.⁴⁹

Fru Johnsgård hadde fått beskjed av mannen om å «lese med måte, syng med måte og be med måte» da hun ble med i vekkelsen. Johnsgård nektet også de troende tjenestepikene å gå på oppbyggelser. Etter en tid ble han imidlertid en viktig lederskikkelse for haugianerne. Det ble senere sagt om dem to at «ja, Jens er høyt benådet, men hans hustru Elisabeth langt mere.»⁵⁰ Kildene omtaler flere par hvor kvinnen stod foran mannen. Da herr og fru Sundve fra Kristiansund skrev til familien Johnsgård i Øyer i september 1837, var det Nicoline som førte pennen; «Min kjære Mand og jeg siger [...]»⁵¹ Mens kjøpmann Skjeveland i Arendal blir beskrevet som at «han var vel ikke utrustet med såmeget intellektuell begavelse», var hans kones «forstand og hjerte i den beste harmoni», ifølge Wefring.⁵² Heggtveit gir uttrykk for det samme;

Hans (gårdbruker Ole Aaserud, min anm.) kone Helene stod i endnu større annseelse; de troende saa op til hende som en aandelig moder [...] hun kunde have indtil fire vævestole i gang samtidig.⁵³

Haugianske kvinner
hadde definisjonsmakt

Det var ikke alle som gikk like stille i møte med øvrigheten. Kari Nielsdatter Ressel (f. 1767) var en del av haugianermiljøet i Meldal. Rundt 1798 ble den 17 år gamle Niels Iversen Riis fra Kongsberg mobilisert som lekpredikant. Hans skjebne utløste et opprør ledet av Kari.⁵⁴ Etter en gudstjeneste i Melhus stilte Riis seg på kirkebakken og forkynte Guds ord. Dette provoserte sogneprest Steenbuch slik at han fikk drengen sin til å binde Riis fast til vognen og satte av sted de syv kilometrene hjemover med ham på slep. Mis-handlingen førte til at Riis mistet helsen.⁵⁵ Han ble innkalt til avhør hos sorenskriver Syrstad i Meldal senere samme året. Da samlet Kari et par hundre personer fra Meldal og Rennebu og møtte opp i tingstua mot Syrstads vilje for å få ham friggitt. Da to menn nølte på spørsmålet om de hadde invitert Riis hjem til seg selv, reiste Kari seg og sa at det hadde både hun og dem. På spørsmål om Riis hadde betalt for maten, avbrøt Kari igjen og spurte sorenskriveren hva han gjorde når han ba fremmedfolk. Riis måtte i tugthus. Men neste gang han kom til bygda, befrikk bøndene ham etter at lensmannsdrengen hadde arrestert ham, og huset ham til han var istand til å reise hjem til Kongsberg.⁵⁶

Kari vant ikke fram med opprøret sitt, men representerer en leder som taler øvrigheten midt imot med sterk støtte i lokalsamfunnet. Det er imidlertid eksempler på kvinner som klarte å få lekpredikanter friggitt. På gården Svanøe ved Bergen ble det holdt ting da lekpredikant Lars Kyllingen kom til gården.⁵⁷ Da fogden ville arrestere ham, truet Kirsti Svanøen (1781 – 1840) med å stenge dørene for tinget:

Jeg har aldri hørt så galt at øvrigheten vil fengsle dem som taler Guds Ord for oss, men lar slike gå, som banner, sloss og nesten dreper hverandre; lar du ham ikke være I fred så skal det bli siste gang det skal holdes ting her; jeg er rådig over mitt eget hus.⁵⁸

Fogden lot Kyllingen gå fri.⁵⁹ Begge disse eksemplene viser at haugianske kvinner hadde definisjonsmakt og myndighet i møte med rettsinstanser.⁶⁰

Den mest betydningsfulle kvinnelige representanten for haugianerne var Berthe Canutte Aarflot (1795 – 1859) fra Aarflot på Sunnmøre. Hun var en av sin tids mest leste forfattere av oppbyggelsesskrifter og en av de mest sungne salmediktere før Landstad.⁶¹ Den første utgivelsen kom så tidlig som

i 1816, og en av hennes ni bøker kom ut i ni opplag.⁶² Hun skilte seg fra sine samtidige kvinnelige forfattere gjennom at hun «var representant både for bondestanden og for et religiøst liv på siden av det høykirkelige.»⁶³ Berthe Canutte ble en av lederne i det haugianske miljøet og forkynte i tillegg til skrivingen sin. Etter hennes død i 1859 skrev Bjørnstjerne Bjørnson i Aftenbladet:

Hendes dybe, religiøse Sange er en Skat i hver Bondes Hus hele Trondhjems og Bergens Stift igjennem; er ogsaa vandret længere udover Landet og synges tillige i Nabolandene. Man tør om hende sige, at Faa her i Landet har i en vid Kreds bidraget saaledes til Religionens Væxt som hun.⁶⁴

Vi vet om flere haugianske kvinner som både skrev brev, sanger og bøker. I et brev den 25. april 1803 skrev Hauge til sine venner fra Gaupen; «NB! De sendte sange trykkes ikke saa snart, da vi haver flere at lægge til, som søstre her haver gjort [...]»⁶⁵ I tredje del av Hauges skrift *Religiøse følelser og deres værd* fra 1817 gjengir Hauge brev hvor hans venner beskriver sin omvendelse, eleve menn og åtte kvinner. At kvinnenes beretning settes på trykk i et skrift utgitt i Hauges navn, understreker deres selvfulgelige plass i fellesskapet.⁶⁶

Hauge reiste i 1800 til København for å trykke 50–60 000 eksemplarer av sine bøker. Den 11. august året etter skrev han et brev «Til venner» og fortalte om at han og fem kvinner samt en dreng hadde bundet bøker i Bergen i noen dager.⁶⁷ På grunn av «Avismændenes» klager til lensmannen var bokbinder-utstyret nå inndratt og alle var i arrest. Brevet gir en verdifull innsikt i at kvinnene var viktig arbeidskraft for Hauges bokbinderi, som må sies å ha vært et omfattende arbeid; mellom 1796 og 1804 utgav Hauge rundt 200 000 bøker som han betalte trykken for og sørget for å binde inn. I møtet med øvrigheten skriver Hauge:

Jeg forestillede dem vore Hensigter: Vi vil lægge an atskilligt nyttigt med Vevning med m., og for at de Fattige kan få noget at leve af ved sit Arbeide istedenfor at tigge [...] Alle vare onde og vilde staa imod.⁶⁸

Hauges «vi»-formulering vitner om at disse kvinnene var regnet med som aktive partnere i planleggingen av stoffindustri og andre foretak, også når han møtte øvrigheten. Han drar på denne måten kvinnene inn i et arbeids-

liv som gikk ut over de tradisjonelle oppgaver kvinner hadde hjemme og på gården. Vi vet også av Huges skrifter og brev at kvinnene var sentrale kolportører for Huges bøker; de bar dem med seg på sine prekenferder og solgte eller gav dem videre.⁶⁹

De haugianske kvinnelige legpredikantene hadde stor radius. En av dem som bandt bøker sammen med Hauge i Bergen høsten 1801, var Randi Lauvaas (1775 – 1859). Hun hadde reist helt fra Tiller, hvor hun ble mobilisert inn i den haugianske veknelsen ved Huges besøk i 1799. Hun var da enke, og ble i 1802 utnevnt som en av lederne i bevegelsen. Veien over Dovre på vei fra Trondheim til Bergen hadde hun lagt bak seg på ski, mest sannsynlig sammen med søsteren Berthe Andersdatter, som vi vet kom gående til Sundfjord ved denne tiden.⁷⁰ Randi giftet seg senere med Arent Solem, og paret inviterte stadig til oppbyggelse på kjøkkenet som kunne ta imot hundre gjester, en slags mellomløsning før man begynte å bygge bedehus. Etter Huges død ble Randi blant annet kommissær for Grundtvig i Norge og tok til orde for folkehøgskoletanken.

De haugianske kvinnene reiste også i Danmark. Lederen for haugianerne i Stavanger, John Haugvaldstad, beskriver «to piger» som reiste helt til Jylland for å forkynne. Pernille Vold (senere gift Seglem) og Marthe Gabelstad «vare i Jylland i flere år og i den tid var der ei liden Opvækkelse», skriver han.⁷¹ Dette skjedde mest sannsynlig etter at Hauge besøkte Jylland sommeren 1804.⁷² Disse «pigerne» var trolig Norges første kvinnelige misjonærer.

Hauge tok kraftig til ordet for å fristille kvinnen fra hennes tradisjonelle predestinerte tilværelse i og rundt hjemmet og forløse det potensialet hun representerte. Det krevde at skillet mellom menn og kvinner bleknet. I brevene kaller han sine kvinnelige venner for «medarbeider, søster, fortrolige og elsket, elskverdige mor, venninne, hjertelskede, kjære, medtroende» på lik linje med sine mannlige. Han hadde ikke behov for følelsesmessig distanse fordi kvinnen for ham var en søster. Et annet tegn på at kjønn var underordnet er Huges brev «til ei åndeleg syster» hvor han oppfordrer til seksuell avholdenhet også i ekteskapet. Var man enige om det, kunne seksuell aktivitet avgrenses «allene til Forplantelse.»⁷³ Han mente fokuset også for ektefolk skulle være på Gud og medmennesker, ikke bare på hverandre. Dette kan ha bidratt til at gifte haugianske kvinner kunne fortsette sin rei-

sevirksomhet og fortsatt være aktive i arbeidsliv utenfor hjemmet samtidig som de forble i ekteskapet. Dette forutsatte da at mannen var med eller godkjente reisen.

Vi har flere eksempler på at Hauge var en pådriver for å få kvinnene ut av hjemmet. En av disse var Anne Viste, en av Hauges regionale ledere som ble enke i 1818. Hauge skrev til venner i Kristiansand i forbindelse med at hun planla å selge gården: «her Øster venter jeg mest av søster Anne Vister, thi hun vil sælge sin Gaard og gjøre sig løs til at bekiende Guds Navn.» I et udatert brev til henne skriver han:

Thi jeg synes dog du må se at komme videre ut, dog
jeg ikke vet hvor høyt fornødent det er at være der
hjemme og hvor sterk den udvortes fiende er [...] ⁷⁴ En pådriver for å få
kvinnene ut av hjemmet

Anne flyttet til haugianer-kollektivet på Eker Papirmølle etter at hun hadde solgt gården sin, og var en av de haugianske lederne inntil hun valgte å gifte seg med en fraskilt haugiansk kjøpmann fra Drammen etter Hauges død.⁷⁵

Hauge spleiset par etter evner slik at de kunne fungere godt som team. Golf beskriver det slik at Hauge overtok den tradisjonelle foreldrerollen i visse tilfeller, tanken var at haugianerne skulle finne seg ektefeller innenfor det nasjonale nettverket.⁷⁶ Det kan se ut som at ekteskapsinngåelse for Hauge var det samme som opprettelsen av en bedrift med to likeverdige, aktive partnere, en tanke som kjennetegnet bondesamfunnet.⁷⁷ I det haugianske nettverket fikk denne en forsterket funksjon fordi hjemmene tjente som sentre for bevegelsen, man inkluderte foreldreløse og syke i familien og adopterte unge som ble forvist hjemmefra på grunn av deres haugianske tilhørighet.⁷⁸ De hadde også et større nettverk gjennom brevskrivning og reisende predikanter som brakte med seg nyheter, og tjente dermed som impulsgivere utenfra.⁷⁹ I tillegg drev de ofte næring som sysselsatte mange flere enn husholdet, og disse ble betraktet som en del av familien.⁸⁰

Viktig bidrag til kvinnenens frigjøring

I denne artikkelen har jeg søkt å peke på Hauges fokus på likeverd og å dele evangeliet som forklaringsfaktorer på at skillet mellom menn og kvinner bleknet i haugianismens første fase. Jeg har eksemplifisert kvinner som representerer sentrale verdier i den haugianske feminismen. Det er utvil-

somt et skifte som kommer med Hauge hvor hjemmene blir åpne arenaer og kvinner blir synlige i større grad enn tidligere. Det haugianske nasjonale nettverket åpnet dessuten for geografisk mobilitet for kvinner som ellers knapt ville forlatt bygda de kom fra i løpet av sin levetid.⁸¹ I dette lå også kimen til *sosial* mobilitet; mange haugianske kvinner ble rekruttert fra bondestanden til det nye borgerskapet i byene.

Jeg har skissert en haugiansk feminisme som er vesensforskjellig fra den kvinnekamp som senere ble utkjempet for å vinne politiske rettigheter. Den var snarere en kvinnemobilisering. Det er tydelig at dette ikke var kvinner som tok seg til rette i et mannsdominert samfunn, men at deres autoritet og lederfunksjon var både verdsatt og legitim blant haugianerne. De entret rom som menn i deres egen krets skapte for dem og var frimodige som likeverdige forkynnere, ikke på vegne av sitt kjønn, men sin skaper. De var radikale på vegne av fellesskapet, de fattige, krenkede trosfeller, og budskapet de forkynnte. De var svært djerve i møte med øvrigheten, men hadde først og fremst en åndelig og sosial agenda. Det er likevel slik at de haugianske kvinnene som ble mobilisert gjennom vekkelsen, modellerte en ny individuell frihet og åpnet nye handlingsrom for kvinner både privat og offentlig, og ifølge kirkehistoriker Ludvig Selmer hadde deres praksis også en politisk virkning på lengre sikt:

[...] det er neppe tvil om at denne religiøse frigjørelse for kvinnene som haugianismen brakte, har bidradd til å frigjøre kvinnens stilling i samfunnet i det hele, så kvinnen hos oss fikk sine rettigheter med mannen både på de politiske og andre områder tidligere enn i de fleste andre land.⁸²

For å kartlegge de haugianske kvinnenes bidrag kreves det mer forskning og en lengre tidshorisont enn det stemmerettsjubileet 2013 la for dagen. En slik forskningsinnsats vil kunne gi en sterkere forståelse av hvorfor og hvordan kvinner brøt med etablerte kjønnsstrukturer rundt 1800. Den vil kunne problematisere om det virkelig var slik at konservative menn overtok forkynnelsen for de radikale kvinnene etter Huges død. Har dette sammenheng med det politiske hamskiftet rundt 1814?⁸³ Koblingen mellom den haugianske feminismen og de norske diakonissene og kvinnelige misjonærene på 1800-tallet trenger også å dokumenteres empirisk.

Historiker Gro Hageman har pekt på skillet mellom normativ kjønnsorden og sosial praksis, som ikke alltid er i samsvar med hverandre.⁸⁴ Dette skillet kan kanskje bidra til å forklare både den tidlige haugianske feminismen, og hvorfor og hvordan denne endret karakter etter Hauges død; de 30 årene med denne praksisen mellom 1796 og 1824 innebar ikke en endring i den etablerte normative kjønnsorden. Dermed mistet den haugianske feminismen sin opprinnelige sosiale praksis når den ikke lenger ble forsvart av Hauge. Hans testamente ble utgitt post mortem med forbud mot kvinnelige predikanter i åpne samlinger, setninger som i originalen var strøket over.⁸⁵ I Hauges skrifter fremstår hans syn på kvinnen som et selvfølgelig uttrykk for hans likeverdstanke fundert på bibelen, noe han forfektet i et brev til teologiprofessor Stenersen ved universitetet i Christiania så sent som to måneder før sin død.⁸⁶ Testamentet og brev vitner om at Hauge selv kjempet med dette spørsmålet, men til slutt holdt fast på sitt opprinnelige syn.⁸⁷

I sitt testamente henviste Hauge til den Augsburgske bekjennelse og bad sine venner forbli i statskirken som hadde forfulgt dem. At Hauge henviste sine kvinnelige predikanter til en kirke som han visste ikke ville anerkjenne dem som åndelige ledere kan tyde på at Hauge aldri tenkte på annet enn lekforkynnelse når han sendte dem ut. Den haugianske feminismen var en «grasrot-feminisme» som hadde nettopp mobilisering på grasrota, og ikke offentlige posisjoner, som målsetting. Kanskje er det derfor den har vært så vanskelig å få øye på i den nasjonale historieskrivingen.⁸⁸

Noter

- 1 H. Sandvik, «Gender and Politics Before and After the Norwegian Constitution of 1814», kapittel 15 i P. Ihalainen (red.), *Scandinavia in the Age of Revolution: Nordic Political Cultures 1740–1820*, Ashgate Publishing Ltd, 2011: 329–341.
- 2 T. Ebbell, «De haugianske kvinder», *Husmoderen*, Kristiania 1904: 333. Bang brukte opprinnelig ordet «udvækster» og refererte til at disse kvinnene, sammen med barn på 12–14 år som forkynte Guds ord var fjernet som følge av «den historiske utvikling». A. Chr. Bang, *Hans Nielsen Hauge og hans samtid: en monografie*, Christiania 1874: 132.
- 3 H. G. Heggtveit, *Den norske kirke i det nittende Aarhundre*, Bd. 1, Christiania 1911, Bd. 2.1 og Bd. 2.2, Christiania 1920. O. Golf, *Haugebevegelse og folkeopp-*

- lysning 1800 – 1860*, Oslo 1996: 10. Heggveit oppgir blant annet Størker Riggstad som anfører for et bondeopprør Meldal i 1799, mens lokalhistorisk litteratur angir at Kari Ressel ledet opprøret. Heggveit, Bd. 1, 1911: 281.
- 4 O. Golf, *Vekkerøst fra kvinner i Hans Nielsen Hauges fotspor*, Fornebu 2006: 90. De haugianske kvinnene er også omtalt i blant annet I. Blom og S. Sogner, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*, Oslo 1999: 128, 207–209.
 - 5 Ebbell 1904: 333–334, Wiig-Sjursen, Finn, «Kvinnens stilling innen den haugianske legmannsbevegelse I–III», i *Fast grunn* 1983: 5 og 1983: 6.
 - 6 O. Golf, *Den haugianske kvinnebevegelse*, Oslo 1998: 132.
 - 7 Begrepet relasjonell feminisme er hentet fra K. Offen, *European Feminisms, 1700–1950: A Political History*, Stanford 2000: 21ff.
 - 8 K. Norseth, «*La os bryte over tvert med vor stumhet!*» *Kvinner vei til myndighet i de kristelige organisasjonene 1842–1912*, doktorgradsavhandling ved Det teologiske Menighetsfakultet 2007: 187.
 - 9 I. Kvamen, Brev frå Hans Nielsen Hauge, Oslo, Bd.1, 1971, Bd.2, 1972, Bd. 3, 1974. 1. Kvamen, *Haugianerbrev Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institut*, Oslo, Bd. 1, 1989.
 - 10 D. Kullerud, *Hans Nielsen Hauge – mannen som vekket Norge*, Oslo 1996: 337. Hauges skrifter er gjengitt i H.N.H Ording, *Hans Nielsen Hauges Skrifter*, Bd. 1–8, Oslo 1947–1954.
 - 11 J. Fet, *Skrivande bønder. Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600–1850*, Gjøvik 2003: 389.
 - 12 Hauge til Stenersen 02.01.1824. Kvamen 1974: 38.
 - 13 Kvamen, 1989: 142, 269, 277, 281, 282. Tallene er basert på totalt antall brev unntatt de tre første, som angår tiden før Hauges kallsopplevelse. Brev som ikke er gjengitt i sin helhet i samlingen er også tatt med når sender og mottaker er nevnt.
 - 14 Hauge «Til vener i Bergen», udatert. Kvamen 1974: 107.
 - 15 Hauge til Stenersen 02.01.1824. Kvamen 1974: 39.
 - 16 H. N. Hauge, «Den Christelige Lære», i H.N.H Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter*, 1947 – 1954, Bd. 3.2, Oslo 1949: 539.
 - 17 Hauge til vener 15.07.1799. Kvamen 1971: 13.
 - 18 Ording 1949: 539.
 - 19 H. N. Hauge, «En betænkning om den Rettroendes Samfund, Kald, Modstand og Fremme som den har haft og haver, samt en Erindring eller Underretning,

- hvorledes den er eller skulde være», vennebrev skrevet på Hitra i 1802 i H.N. H. Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter*, 1947 – 1954, Bd. 5, Oslo 1953: 284–288.
- 20 Ibid.
- 21 T. Pryser, *Norsk historie 1814–1860*, Oslo 2006: 110. G. Hageman, «Kjønn i historien», i A. T. Lotherington og T. Markussen (red.), *Kritisk kunnskapspraksis. Bidrag til feministisk vitenskapsteori*, Oslo 1999: 40, 41.
- 22 Ording 1953: 290.
- 23 H. Nielsen Hauge, «Indledning til virksomme Udøvelser af Patriotiske Betænkninger», avhandling skrevet omkring 1804, Ording 1953: 290.
- 24 Hedemarkens amtsarkiv, Hamar, 1799, i S. Svendsen, *Tre haugianere og deres samvær med Hans Nielsen Hauge*, Oslo 1936: 21.
- 25 A. D. Østigaard, «Sara Oust», Norsk Biografisk leksikon. Utdypningsartikkel om Sara Oust gjengitt på web http://snl.no/nbl_biografi/Sara_Oust/utdypning, lest 25.04.2014.
- 26 M. J. Wefring, *Minder fra mit Reiseliv*, Kristiania 1897: 9.
- 27 Wefring 1897: 19.
- 28 Wefring 1897: 67.
- 29 Universitetsbiblioteket i Trondheim (heretter UBIT), A 0161 Per Øverland, F Haugianerne i Norge, Sara Ousten.
- 30 UBIT, Haugianerne i Norge, Sara Ousten.
- 31 Lensmann Skogdal skriver i et brev: «Lederen for menigheten: (i Vingelen) er en kvinne Sara Ingebretsdtr. (Neergaard) som i fem år har vandret rundt i bygdene både i Tolgen, Tynset og Røraas prestegjeld og preket Hans Nielsen Hauges lære.» Ibid.
- 32 Brev fra hytteskriver Irgens, Statsarkivet Hamar, sitert i A. O. Bakken, «Haugianerne i Nord-Østerdal de første årene og lederen Sara Oust 1778 – 1822», Oslo 1973: 18. UBIT, Haugianerne i Norge, Sara Ousten.
- 33 Ibid.
- 34 G. E. Christiansen, «Bygd og Bonde», nr. 3 – 4, 1924: 158.
- 35 Hedemarkens amtsarkiv, Hamar, 1799, i Svendsen 1936: 21.
- 36 Svendsen 1936: 21.
- 37 Karen Nilsdatter til Hans Nielsen Hauge 19.11.1799. Brev 18. Etterskrift. I. Kvaamen, Bd. 1, 1989: 28, 29.
- 38 H. Nielsen Hauge, «En betænkning om den Retroendes Samfund, Kald, Modstand og Fremme som den har haft og haver, samt en Erindring eller Under-

- retning, hvorledes den er eller skulde være», vennebrev skrevet på Hitra i 1802, i Ording 1953: 286.
- 39 Heggteit, Bd. 1, 1911: 197.
- 40 Heggteit, Bd. 1, 1911: 198. H. Brun, *Biskop N.F.S. Grundtvigs Levnedsløp*, Kolding 1879: 299. D. Kullerud, *Hans Nielsen Hauge: mannen som vekket Norge*, Oslo 1996: 333.
- 41 F. Schmidt, *Provst Frederik Schmidts dagbøger*, Bd. 1 (1794–1814), København 1966: 381.
- 42 Ibid. Hendelsen er gjenfortalt etter en samtale provst Frederik Schmidt hadde med Karen Erichsen på vei til en middag hos Hauge 23. oktober 1814.
- 43 Heggteit, Bd. 2.2, 1920: 664.
- 44 Golf nevner Pernille Hansdatter Bru fra Tjølling, som kom med i Hauge-bevegelsen som 18-åring omkring 1814. Som blind enke holdt hun husmøter og fikk også utgitt en sangbok i 1871, to år før sin død. Golf 2006: 90.
- 45 Heggteit, Bd. 2.2, 1920: 220, 221.
- 46 O. Ånstad, «Skjåkværer fyrr i tidi», i E. Grimstad (red.), *Årbok for Dølaringen 1934*, 2. opplag, Lillehammer 1972.
- 47 Ånstad, 1972, «Skjåkværer fyrr i tidi», i E. Grimstad (red.), *Årbok for Dølaringen 1934*, 2. opplag, Lillehammer 1972.
- 48 Ibid.
- 49 Heggteit, bd. 2.1, 1920: 17.
- 50 Heggteit, bd. 2.1, 1920: 11, 19.
- 51 Nicoline Sundve til Jens Johnsgaard med huslyd 26.09.1837. I. Kvamen, *Haugianerbrev: 1834–1842*, Bd. 4.1, Oslo 1989. Sidetall mangler.
- 52 Wefring 1897: 74.
- 53 Heggteit, Bd. 1, 1911: 172, 173.
- 54 Det følgende er tatt fra Heggteit, Bd. 1, 1911: 173 ff.
- 55 Da han senere kom til Meldal, puttet sogneprest von der Lippe Parelius et lommetørkle i munnen på ham og refset bøndene som hørte ham på kirkebakken. Da skal bondekona Guri Grudt ha sagt at Niels snakket mye vakrere enn presten som bare «preker så meget om poteterne.» Ibid.
- 56 Ibid.
- 57 Hendelsen må ha inntruffet etter 1804 da Hauge hjalp Kirsti og Ole med etableringen på Svanø.
- 58 Heggteit, Bd. 1, 1911: 204.

- 59 Ibid.
- 60 Sandvik, 2011: 331.
- 61 L. Hauge, «Berthe Canutte Aarflot», på web.http://www.bricksite.com/User_files/3af85559aa7f2309bddf79edaf5cdb4d.html.
- 62 Heggveit, Bd. 2.1, 1920: 347.
- 63 E. Aasen, «Erindringer: Frå familiefortelling og krønike til selvbiografisk beretning», i I. Engelstad et al (red.), *Norsk kvinnelitteraturhistorie*, Bd. 1, Oslo 1988: 74.
- 64 Bjørnstjerne Bjørnson i Aftenbladet 02.12.1859.
- 65 Hauge «Til vener i Bergen, Trondheim o. fl. st.», 25.04.1803, i Kvamen 1971: 185.
- 66 H. Nielsen Hauge, «Om Religiøse Følelser og deres Værd», del 3 av Hauges skrift fra 1817, i H. N. H. Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter*, Bd. 6, Oslo 1952: 148–217.
- 67 Hauge «Til venner», 11.08.1801. Kvamen 1972: 111.
- 68 Ibid.
- 69 Se bl.a. Hauge «Til vener (i Bergen)», udatert. Kvamen 1974: 147 – 150.
- 70 Heggveit, Bd. 1, 1911: 198. Golf 2006: 47.
- 71 J. Haugvaldstad, *Tilbageblik paa mit Liv*, Stavanger 1851: 17, 18. Pernille Vold ble senere mor til Beate Kielland, dikteren Alexander Kiellands kone, noe som forklarer hans beskrivelser av det haugianske miljøet i Stavanger. Golf 2006: 35.
- 72 Heggveit, Bd. 2.2, 1920: 815.
- 73 Hauge «til ei åndeleg system», udatert. Kvamen 1974: 76. Hauge selv giftet seg i 1815, ble enkemann samme året og giftet seg igjen i 1817.
- 74 Hauge «Til Anne Viste. (Eigi hand.)», udatert. Kvamen 1974: 127.
- 75 Golf 2006: 46.
- 76 Heggveit 1911: 203. Golf 2006: 57.
- 77 S. Sogner, *Far sjøl i stua og familien hans. Trekk fra norsk familiehistorie før og nå*, Oslo 1990: 35. Ved et tilfelle bad han Lucine Nesterud (f. 1788) om å ekte den 12 år eldre enkemannen Hans T. Bacherud (f. 1776) i Kristiansand, som hadde problemer med lønnsomheten ved trykkeriet sitt. Paret giftet seg i 1809, og Bacherud døde fem år etter. Da kunne Lucine gifte seg med sin ungdoms forlovede Ole P. Moe (f. 1783). Iblant var praktiske hensyn viktigere enn kjærligheten mellom to; Moe kunne ikke forsørge Lucine, og Hauge mente at et ekteskap med Bacherud var mer fornuftig. Han sørget for at Moe fikk opplæring i

- næringsvirksomhet hos haugianeren Arnt Solem i Trondheim, og dermed var han istand til å overta trykkeriet etter Bacheruds død. *Golf* 2006: 55.
- 78 Bang 1874: 416.
- 79 Wiig-Sjursen 1983: 272.
- 80 Unge jenter ble også sendt til haugianske hjem for å bli fostret der. Wiig-Sjursen 1986: 340.
- 81 Sogner 1990: 34.
- 82 L. Selmer «Hans Nielsen Hauge og haugianerne», i A. Bugge og S. Steen (red.), *Norsk Kulturhistorie*, Bd. 4, Oslo 1940: 260.
- 83 Sandvik 2011: 341.
- 84 Hageman 1999: 46.
- 85 H. N. Hauge, «Hans Nielsen Hauges Testamente til sine Venner», i H. N. H. Ording, *Hans Nielsen Hauges skrifter*, Bd. 8, Oslo 1954: 239.
- 86 Hauge til Stenersen 02.01.1824. *Kvamen* 1974: 38.
- 87 Ording 1954: 243.
- 88 Generelt har haugianerne vært sparsomt dekket i nasjonale synteser i perioden hvor man ofte skriver denne vekkelsen deskriptivt istedenfor å påvise sammenhenger og begrunne lange historiske linjer. I Helle et al. (red.), *Grunnbok i Norges historie. Fra vikingtid til våre dager*, Oslo 2013 er verken Hauge selv eller de haugianske kvinnene med i framstillingen.